

EGY SZENVEDÉLYES KUTATÓ NYUGAT-AFRIKA BŰVÖLETÉBEN

Jelentős intellektuális élményre számíthat, aki kézbe veszi Besenyő János *Magyarország és a nyugat-szaharai válság* című új könyvét, különösen akkor, ha a nyájás olvasó – ahogy a recenzens is – történelem- és társadalomtudományokban jártas szakember. A magunkfajta ugyanis életkorának haladtával és töméntelen száraz értekezést olvasván egyre kevésbé számít rá, hogy érdekfeszítő olvasmány pottyan az ölébe. Besenyő János könyve azonban örömteli meglepetés, a könyv ugyanis szó szerint letehetetlen, valósággal a fotelba szögezi az olvasót.

A könyv címe önmagában is felteszi a kérdést: vajon mi köze van Magyarországnak a nyugat-afrikai válságrégió(k)hoz? Elég azonban belepillantani a tartalomjegyzékbe, hogy gyanút fogjunk, bizony van közünk hozzá. A fejezetcímek pedig előrevetítik, hogy hiánypótló munkával van dolgunk.

A személyes hangvételű előszóból megtudhatjuk, honnan is a szerző elkötelezett érdeklődése e nagypolitikai szempontból talán másodlagos, ám nemzetközi válságkezelési szempontból annál izgalmasabb és tanulságosabb téma iránt. Nos, onnan, hogy katonai vezetőként maga is részese volt – egyebek között – az ENSZ nyugat-szaharai békemissziójának. Érdemeit idehaza magas állami kitüntetéssel ismerték el. Eddigi szép pályáivének fontos állomása volt a tudományos fokozat megszerzése, majd a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhelyének parancsnoki tisztsége, ma pedig – már civilként – az Óbudai Egyetemen (Biztonságtudományi Doktori Iskola és a szervezés alatt álló Afrika Kutatóközpont) folytatja tudományos és intézményfejlesztő tevékenységét. Bár nem most rugaszkodik neki először a nyugat-szaharai válság bemutatásának (*A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével*, 2012), könyvei sorában az itt tárgyalt mű bizonyosan az eddigi legnagyobb vállalkozás.

A kötet magas általánosítási szintről közelít a részletesebb leíró részek felé. Az első fejezetben a Nyugat-Szaharával kapcsolatos alapismereteket adja közre, ismertetve a térség földrajzi, éghajlati és gazdasági jellemzőit, valamint az ott élő, saharávi néven ismert népesség szociokulturális és társadalmi sajátosságait. Időben távolról indít: visszatekint a történelem előtt időkre, majd az ókorra, ezt követően az európai gyarmatosítás időszakára mint a nyugat-szaharai konfliktus előzményeire. Sorra veszi a spanyol, portugál, francia gyarmati uralmi periódusokat és neokolonialista kísérleteket, majd a függetlenné vált szomszédos afrikai országok, Marokkó, Mauritánia és Algéria torzszalkodását a terület felett, végül pedig az Afrikai Unió és az ENSZ által kezdeményezett békeltetési tárgyalásokat, békefenntartó műveleteket és eredménytelen megállapodásokat.

Magyarként joggal hisszük és büszkén állítjuk, hogy hazánk sohasem volt gyarmattartó ország, történelmünk tehát mentes a gyarmati kor bűneitől, miközben például a briteknek és franciáknak bőven volna mit bevallaniuk, bár nemigen jeleskednek népirtással, tömegmészárlással, kínzással és egyéb jogtiprásokkal tarkított múltjuk feldolgozásában. A kötet második fejezete azonban arról győz meg, hogy a Habsburg Monarchia egy időszakában nagyon is törekedett arra, még ha sikertelenül is, hogy a fekete kontinensen gyarmatokat szerezzen. Ezt szolgálta már az 1770-es évek flottafejlesztési programja, bár végül a birodalom nem volt képes megfelelő flotta felállítására, így a gyarmatosítási versenyben alul maradt. A Habsburg Birodalom érdeklődését jól mutatja, hogy a kormányzat több osztrák, cseh és magyar kutató utazását is fedezte. Ezek a tudományosnak álcázott expedíciók nem mellékesen fontos adatokat szolgáltatottak a külügyminisztérium számára – olvassuk a könyv 64. oldalán. A szerző részletesen ismerteti az Osztrák–Magyar Monarchia próbálkozásait a ma Nyugat-Szaharaként ismert terület megszerzésére. A spanyolok 1898-ban a vesztes spanyol–amerikai háború után fel is ajánlották megvételezre az akkor Rio de Oro nevet viselő területet a K. u. K. Monarchiának, de az üzlet finanszírozási kérdéseken és a magyarok ellenkezésén megbukott. A Monarchia afrikai gyarmatszerzési törekvései az 1878. évi berlini kongresszus után egyébként is lassan háttérbe szorultak, figyelme egyre inkább a Balkánra összpontosult.

A szerző egész fejezetet szentel az 1920-ban alapított Spanyol Idegenlégióknak és abban a magyar önkéntesek szerepének. Már az alapítástól kezdve megjelentek az I. világháború után talajt vesztett magyar katonák az idegenlégióban, amely meghatározó szerepet játszott a gyarmati lázadások leverésén túl a spanyol polgárháborúban is Franco oldalán. A 80. oldalon levéltári forrás alapján szerezhetünk tudomást arról a vadállati kegyetlenségről, amely az ún. rif háborúban érvényesült mindkét oldalon. Az idegenlégió alakulatai a spanyolok 1976-os kivonulásáig minden gyarmati csatározásban rész vettek, de egyes egységei a II. világháborúban is harcoltak a Kék Hadosztályban Hitler oldalán. 1945 után a légió, amely már korábban is intenzív toborzást folytatott Európában és főként Latin-Amerikában, újabb utánpótlást kapott a korábban a németek oldalán harcoló, majd menekülni kényszerülő különféle nemzetiségű nácik, katonák, kalandorok, bűnözők és civil önkéntesek soraiból. Németországban 1946-ban korábbi nyilasok magyar levéteket toboroztak a Spanyol Idegenlégióba, a toborzás vezetőjét név szerint is ismerjük. A fejezet a „történelem alulnézetből” koncepció jegyében számos magyar önkéntes kacskaringós életútjába enged bepillantást. A légióban szolgáltak különféle múltú és végzettségű magyarok: a székely hadosztály egykori zászlósa, 1919-es kommunista, kiugrott missziós szerzetes, vidéki szabó és világgá ment gimnazista. A légió előszeretettel alkalmazta a kelet-európaiakat, főként altiszti beosztásokban. A világpolitikai dimenziókban is gondolkodó Franco tábornok nagyralátó elképzeléseiben a légió egy nemzetközi haderő lehetséges magjaként

szerepelt, amely egy újabb európai háborús helyzetben képes lesz Kelet-Európa felszabadítására a szovjet uralom alól. Ez a szovjetellenes vízió képezte a nyugati magyar katonai emigrációt összefogni igyekvő Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a légio közti „vendégtiszti” program bázisát az 1950-es években. A légio az afrikai gyarmatok feladásával (1975) elveszítette funkcióját, nevét pedig Spanyol Légióra változtatták, és távozásra bírták a külföldieket.

A könyvnek a nyugat-szaharai régióval foglalkozó magyar diplomáciai és titkosszolgálati levéltári iratokat feltáró és feldolgozó része, amelyben a szerző történelmi tehetsége és alapossága különösen kidomborodik, 258 oldalas terjedelmével és kimerítő tartalmával önálló könyvként is megállná a helyét, hiszen korábban feldolgozatlan vagy csak igen hézagosan feldolgozott anyagot tár az olvasó elé. Az 1947 és 1996 közötti időszakból évről évre, olykor hónapról hónapra követhetjük végig a kommunista időszak, majd a rendszerváltás utáni évek vonatkozó magyar külpolitikájának alakulását és jellegzetességeit a Szovjetunió és a kommunista országok, az USA, az európai nagyhatalmak, a függetlenné vált észak-afrikai államok, valamint az ENSZ és az Afrikai Egységsszervezet által teremtett erőterben. A diplomáciatörténetben kevésbé jártasak számára talán revelációként hat, mennyi politikai, gazdasági és katonai érdek és elképzelés keresztezi egymást egy olyan régióban, mint a népesség szegénységét tekintve aligha alulmúlható Nyugat-Szahara, hivatalos nevén Szaharai Demokratikus Arab Köztársaság (SZADK/SADR), amely a spanyol gyarmatosítók távoztával Marokkó, Algéria és Mauritánia földrajzi háromszögébe zárva próbál – a marokkói megszállók által fallal kettévágva – 1976 óta máig függetlenségre vergődni. A fejezetben közreadott külügyi iratok egyszerre példázzák az említett érdekütközéseket és a szovjet járszalagra fűzött magyar diplomácia vergődését az igazodási kényszer csapdájában. A korabeli magyar külügyi vezetés minden jelentősebb alakját megszólaltató archív dokumentumok jól szemléltetik, hogy a hatalmi játszmák mögött húzódó súlyos – Nyugat-Szahara esetében főként a foszfát bányászatához és exportjához fűződő – gazdasági érdekek felülírják a jogos függetlenségi törekvéseket, a menekültek jogait, sőt az emberi alapjogokat is (283.). A nyugat-szaharai konfliktus egyik tanulsága, hogy a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Hágai Nemzetközi Bíróság vagy éppen az Afrikai Egység Szervezete) határozatai figyelmen kívül hagyhatóak, a népességarányok erőszakos megváltoztatásával kijátszhatóak vagy az örökkévalóságig halasztgathatóak, tisztviselőik pedig korrumpálhatóak. A hatalmi erőviszonyok mindenkori változásai tükröződnek vissza a SZADK elismerése körüli huzavonában és a segítségnyújtás méricskélésében. Ahogy a 117. oldalon olvassuk: „a magyar diplomácia [...] patikamérleglen mérte ki, hogy a szembenálló országoknak mikor milyen támogatást nyújtson”, így a Polisario erősödésével a magyar humanitárius segély mennyisége például hajszálnyival nőtt a 80-as évek elején. A fejezet végén elkelt volna egy értékelő összegzés, amely kontúrozott tendenciákká fonja egybe e hosszú időszak diplomáciai eseményeit.

A rendszerváltás, majd a NATO-hoz és az EU-hoz történő közeledés és csatlakozás nemzetközi biztonságpolitikai tekintetben bizonyos mértékben felértékelte Magyarországot, ami a nyugat-szaharai válságkezelésben vállalt szerepben is megmutatkozott. Bár 1991-ben tűzszünet jött létre a harcoló felek között, a konfliktus végleges rendezése egyre kilátástalanabbá vált. Az ENSZ 1994-ben, majd 1998-ban ismét megkereste Magyarországot azt kérve, küldjön katonai és rendőri megfigyelőket az afrikai ENSZ műveletekbe. Ennek nyomán 1996-tól 2001-ig négy turnusban magyar rendőrök, 2000-tól pedig katonák vettek részt az ENSZ Biztonsági Tanács által létrehozott békefenntartó, megfigyelő és a népszavazás előkészítését szervező és felügyelő különleges kontingensének (MINURSO) munkájában. A rendőrökről szóló fejezet elején képet kapunk a helyi népesség összeírásával és a népszavazás statisztikai előkészítésével megbízott Azonosítási Iroda szervezeti felépítéséről, a nyugtalan környezetben olykor akadózó munkájáról és a szétszórt törzsi népesség demográfiai számbavételének nehézségeiről. A 270. oldaltól a nemzetközi rendőri kontingens létszámának alakulásáról kapunk aprólékos bemutatót. 1995 februárjában tizenhárom fős magyar rendőri csoport utazott ki a misszióba, akik, miközben kijelölt feladataikat (273.) végezték, sikerrel estek át a nyelvi, szakmai és egészségügyi próbatételeken. Néhányan még az „ördög kertjének” csúfolt Tindoufban is vállalták a megerőltető szolgálatot. Eléggé – bár a magyar hivatali mentalitást ismerő számára talán mégsem annyira – meglepő, hogy a külszolgálatból hazatérők többségének szakmai tapasztalatait nem hasznosította a rendőri testület. Szomorú, hogy „a MINURSO állományában szolgáltak nagy része nyugállományba vonult vagy más okok miatt leszerelt” (292.). A szerző által fejlesztett kérdőívvel végzett kutatás messze többet nyújt a szolgálati statisztikáknál.

A kötet utolsó fejezete, amely az ENSZ nyugat-szaharai műveletének katonai vonatkozásait és a magyar katonák részvételét tárgyalja, szerkezetében követi az előző fejezetet. A MINURSO széles feladatkörre és kb. 1700 főre tervezett, de a végül csupán mintegy 230 főre korlátozódó katonai kontingenséről szóló rész árnyalt beszámolót nyújt a békemisszió idestova húsz éve tartó hányattatott sorsáról. E küldetés eddig a reménytelibb időszakok (Houstoni Egyezmény, Baker-terv) ellenére kudarcosnak bizonyult, ami azonban nem a MINURSO bűne. Magyarország többszöri megtorpanás után tízfős kontingenst ígért, és 2000 októberében meg is kezdte – bár hiányos és elavult felszereléssel – az első békefenntartók kiküldését a misszióba. A magyar csoport 2003-ban női résztvevővel egészült ki.

A szerző békefenntartóként, majd vezérkari tisztként jó ideig közvetlenül látta mind a MINURSO, mind a Honvédség csúcsvezetésének tevékenységét. Könyvében egyes helyeken hangot is ad tárgyilagos kritikai véleményének (pl. 337–338.). Ami a hazatérők szakmai tapasztalatainak hasznosítását illeti, a katonák sem jártak jobban a rendőröknél: a MINURSO katonai kontingensét három éven keresztül vezető Száraz György vezérőrnagy tapasztalatait a Magyar Honvédség

nem használta fel kellőképpen, illetve több más magyar békefenntartó is sérelmezte, hogy a katonai vezetés nem tartott igényt tapasztalataikra (336.). A volt békefenntartók körében felvett interjúk és a kérdőíves kutatás rávilágított a szűkös előmeneteli lehetőségekre és a kiegészítés, megkeseredés kitapintható jelenségére. Bár a Nyugat-Szaharában szolgáló katonák mindegyike felsőfokú, több mint fele egyetemi végzettséggel rendelkezett, más nemzetiségű katonák pedig személyes és szakmai kapcsolatok alapján igen jóra értékelték tevékenységüket, hazatérésük után egy részük elhagyta a Honvédséget, vagy nyugdíjba ment, de volt olyan is, aki leszerelt, és lemondott a rendfokozatáról (342.). Figyelemre méltó a könyv írójának – sajnos csak lábjegyzetben közölt, de a főszövegbe kívánczó – megállapítása, mely szerint a katonai vezetés ismeri a missziókban részt vevők magas válási arányával kapcsolatos gondot, „de ezzel kapcsolatos kutatásokat nem végeztek, illetve a Magyar Honvédség nem rendelkezik olyan hatékony családtámogatási rendszerrel, amely képes lenne segíteni a házasságok megőrzésében, a válások számának csökkentésében” (293.).

A könyvet a fontosabb történeti évszámok felsorolása, a felhasznált tekintélyes mennyiségű magyar és nemzetközi szakirodalom, köztük a szerző releváns publikációinak felsorolása, majd a vonatkozó ENSZ-dokumentumok és a levéltári iratok felsorolása zárja, utóbbiak feltalálási helyük szerint csoportosítva. A név- és tárgymutató után térképgyűjteményt és ötven fotómellékletet találunk. A kötet tehát nagyon komoly, saját kutatásokon alapuló jelenkortörténeti mű, irodalomjegyzékét és hivatkozásait szaktörténetési alaposág és pontosság jellemzi. A könyv szakmai lektora Búr Gábor, ismert afrikanista, nyelvi lektora Galántai Erzsébet volt. A szerző törekvésén túl valószínűsíthetően a lektori munka is hozzájárult ahhoz, hogy jól olvasható, szép, sima, helyesírási hibáktól és elütésektől mentes szöveg keletkezett, ami üdítően hat a számos bikkfanyelven írott, idegen szavakkal teletűzdelt mai tudományos dolgozat között.

E sok dicséret ellenére a recenzió nem mehet el néhány jobbító szándékú bíráló szó nélkül a kisebb hiányosságok mellett. Az olvasó szempontjait szem előtt tartva határozottan jót tett volna a könyv végén egy bőséges összefoglalás, amely levonja a könyv konzekvenciáit. *A könyv, különösen a diplomáciai fejezet ki nem mondott tanulsága, egyben – 2020-ban kiemelkedően aktuális – figyelmeztetés és iránymutatása Magyarországnak az, hogy a következetesen építő nemzetelvű politika, legyen szó igazságos vagy igazságtalan ügyről, kellő katonai és nyomásgyakorló erő, valamint nemzetközi háttértámogatás birtokában még veszítettnek látszó ügyekben is komoly sikereket hozhat.* A könyv kiadása körüli sietségben sajnos nem készült angol nyelvű rezümé, pedig a könyvkiadást figyelemmel kísérő nemzetközi szervezetek, kiadók és könyvtárak régóta éles szemmel figyelik a kis nyelveken kiadott publikációkat is. A MINURSO-ban részt vevő magyar rendőrökkel és katonákkal készült egyéni interjúk és az ezekre támaszkodó kérdőíves kutatás, valamint az abból derivált statisztika (290.) egyfelől

felvillantja a szerző magas szintű kutatómódszertani felkészültségét, másfelől viszont rámutat, hogy hasznos lett volna egy önálló és koherens módszertani rész beillesztése. Ez lett volna hivatott egyfelől magyarázni a részvevő megfigyelésen, irodalomkutatáson és levéltározáson át a kérdőíves véleménykutatáson nyugvó szociológiai adatfelvételig ívelő módszertani diverzitást, másfelől summázni a könyv alapját képező kutatások módszertani tapasztalatait. A könyvben egyetlen – feltehetőleg elírásból eredő – részben téves adat bukkan fel, a 81. oldalon „1937-es spanyol polgárháború” szerepel, a helyes dátum azonban 1936 (vagy 1936–1939). A gondos nyelvi lektorálás ellenére – ekkora terjedelmű szöveg esetében kevésbé meglepő módon – azért akad a szövegben néhány pontatlanság. Mint az arab kultúrát érintő szinte minden dolgozatban, itt is bizonytalanság mutatkozik az arab nevek magyaros vagy angolos formájú átírása tekintetében, pedig rendelkezésre áll vonatkozó szakirodalom. A könyv szövegébe az angol szakirodalomból került át az ott helytelenül írott „Osterreichungarische Kolonial-Gesellschaft” (71.): helyesen Österreich-ungarische Kolonial-Gesellschaft, a Kolonial-Gesellschaft helyes fordítása pedig gyarmati (nem gyarmatosító!) társaság. Csupán apró, nem értelemzavaró pontatlanság, hogy a szövegben a legtöbb helyen kötőjelek állnak a gondolatjel helyett, a korrektornak azonban illett volna erre odafigyelnie. Mindez azonban alighanem csak a nagyítóval olvasó recenzensnek tűnik fel, és legkevesbé sem zavarja a könyv tartalmi vonatkozásait.

Szakmai sokarcúsága okán a könyvet egyaránt haszonnal forgathatja a politika-, kultúr- és hadtörténész, demográfus, katonai és civil szociológus, kifejezetten ajánlható a békemissziókra indulók felkészítéséhez, de tanulságos olvasmányként értékes darabja lehet minden társadalmi kérdések iránt érdeklődő laikus könyvtárának is.

(Besenyő János: Magyarország és a nyugat-szaharai válság. Budapest: Monarchia Kiadó–Óbudai Egyetem, 2020, 470 o.)

Póczik Szilveszter

a történelemtudomány kandidátusa
Országos Kriminológiai Intézet